

Dočkalová, Lenka

Náslovné mutace keltských jazyků jakožto sandhinový jev?

Linguistica Brunensia. 2010, vol. 58, iss. 1-2, pp. [155]-174

ISBN 978-80-210-5250-5

ISSN 1803-7410 (print); ISSN 2336-4440 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/115029>

Access Date: 02. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

LENKA DOČKALOVÁ

NÁSLOVNÉ MUTACE KELTSKÝCH JAZYKŮ JAKOŽTO SANDHIOVÝ JEV?

0. Úvodní poznámky

V tomto příspěvku zaměříme pozornost na tzv. keltské mutace a jejich souvislost se sandhiovými jevy. Jelikož však zde nelze provést podrobnější zkoumání ve všech keltských jazycích, zvolili jsme pro náš popis dva reprezentanty: irštinu, jakožto zástupce západní, goidelské, větve a velštinu, jakožto zástupce východní, britonské, větve. Jak irštinu, tak velštinu řadíme mezi keltské jazyky mladší (tj. doložené až po r. 400 n. l.), pocházející z keltštiny Britských ostrovů. Výklad zvoleného jevu bude veden synchronně, z hlediska převážně fonologického, komparačně (irština vs. velština nebo naopak) a orientován k popisu vzorců standardního jazyka; odchylky od standardního jazyka uvádíme, vyžaduje-li to situace.

1. Sandhi vs. mutace

Přistupme nyní k vymezení pojmů „sandhi/sandhiová změna“ a „mutace“.

Termínem **sandhi** (ze skrt. *saṁdhi-* „skládající se“, „spojení“) označovali indiští gramatikové takové fonetické změny, k nimž dochází na švu slov ve větěm kontextu, a tento termín byl později přijat do mezinárodní lingvistické terminologie. V našem pojetí bude *sandhi* zahrnovat změny jak fonetické, tak fonologické, tj. změny, jak na úrovni fonologických jednotek (nejčastěji fonémů, ale je známé i tónové sandhi), tak na úrovni realizace těchto jednotek. Pod fonologické okolí řadíme i výskyt fonologických rysů signalizujících hranice gramatických jednotek, tj. tzv. dierém (viz ERHART 1990: 38–39). Nutné je však poznamenat, že v obou případech jde o změny foneticky nebo fonologicky podmíněné, tedy závislé na určité fonologické jednotce nebo její realizaci. Odlišujeme je tedy od foneticko-fonologických změn, které jsou podmíněné okolím jiným než foneticko-fonologickým, tedy okolím morfologickým, syntaktickým nebo lexikálním (viz níže).

V rámci sandhi lze rozlišit mezi **externím sandhi**, které povstává z juxtapozi-
ce slov uvnitř frází nebo vět, a **interním sandhi**, ke kterému dochází na morfém-
ových hranicích jakožto důsledku spojení morfémů uvnitř jednoho slova. Sand-
hiová pravidla externího a interního typu mohou být stejná; tak je tomu např.
v sanskrtu, srov. *meghāt atra* > *meghādatra* (externí sandhi) „voda z mraku“ vs.
marut+bhīḥ > *marudbhīḥ* [instr. pl. mask.] (interní sandhi) „s Maruty“, tj. neznělá
dentální okluzíva /t/ se změní ve znělou dentální okluzívu /d/ (u prvního příkladu
je to dáno přítomností dierému a následujícího vokálu, u případu druhého je to
díky následujícím znělému fonému). Na druhé straně např. v češtině jsou pravidla
externího a interního sandhi různá: srov. *lid má*, tj. /lit má/ oproti *lidmi* /lidmi/
a *dětmí* /d'etmi/.

Pojem sandhi tradičně chápeme jako zastřešující termín pro množství rozlič-
ných fonetických a fonologických procesů, k nimž dochází na hranici morfémů
nebo slov. V nejširším slova smyslu by měl termín sandhi zahrnovat alofonické
střídání, střídání fonémů, ale také dalších fonologických jednotek. Výskyt sand-
hiových změn je nejpříznačnější pro sanskrt, proto i označení daného jevu po-
chází z tohoto jazyka. Sanskrt však rozhodně není jediným jazykem, ve kterém
se se sandhiovými jevy můžeme setkat.

Přejdeme-li ke keltským jazykům, pak jejich typickým rysem je přizpůsobov-
vání konsonantů a/nebo vokálů svému okolí, a to podle různých hledisek. Tyto
od původu čistě fonetické změny pak vcházejí do gramatického systému jako
tzv. **mutace**, jevy, při kterých se konsonant nebo vokál ve slově mění v závislosti
na *lexikálním*, *morfologickém* nebo *syntaktickém* okolí. V keltských jazycích jde
zejména o alternance náslovného (počátečního) konsonantu (odtud i označení „ná-
slovné mutace“), jež vypovídají o tom, jaký element před příslušným konsonan-
tem předchází. Ve skutečnosti jde o pozice -VCV-, -VCR- a -RCV- (V = vokál,
C = konsonant, R = sonanta). Jinými slovy, náslovná mutace (dále jen „mutace“) je
takový proces, při němž počáteční konsonant slova podstupuje jednu ze dvou
(v případě irštiny) nebo tří (v případě velštiny) fonologických změn (tj. lenizace,
nazalizace, spirantizace) v určitém syntaktickém okolí, za určitých podmínek (le-
xikálních, morfologických).

Je obecně známé, že původ keltských mutací tkví v sandhiových jevech, což lze
dobře dokázat historickým a komparativním zkoumáním a rekonstrukcí. V přípa-
dě náslovných mutací keltských jazyků je ovlivňován právě počáteční konsonant
druhého slova, a nikoli koncový konsonant slova prvního, jako v případě již uve-
deného sanskrtu. Tudíž asimilace v sandhi je nutně progresivní, a nikoli regresivní.
Během historického vývoje keltských jazyků byly pak koncové fonémy
předchozího slova vynechány, a to především v důsledku regulérních zvukových
změn (jimiž se zde bohužel nemůžeme detailněji zabývat). Avšak změny počá-
tečních konsonantů, které zaniklé fonémy způsobily na počátku následujícího
slova, zůstaly. Ilustrujme danou situaci na příkladu velštiny, kde spojka *a* „a“
způsobuje mutaci, přesněji spirantizaci, díky níž počáteční neznělé okluzívy /p/
, /t/ a /k/ alternují s neznělými frikativami /f/, /θ/ a /χ/, např. *tad* /tad/ „otec“ ve spo-
jení *mam a thad* /mam a θad/ „matka a otec“. Historická rekonstrukce napovídá,

že moderní velšské *a* „a“ je derivované z protovelšského **ak*. Frázi jako celek tedy lze rekonstruovat jako **mammā ak tatos*. Původní skupina **kt* se pravidelně vyvinula v moderní velšskou neznělou frikativu /θ/, a to jak uvnitř slov, tak přes slovní hranice. Poté koncové **-k* odpadlo a frikativní /θ/ zůstalo jako počátek následujícího slova. A protože koncové **-k* není v moderní velštině syntagmaticky obnovitelné, alternance /t/ ~ /θ/ nemůže být podmíněna foneticky, ale gramaticky (TERNES 1986: 17–18).

Pozn. 1.: Všechny uvedené ilustrační příklady jsou převzaty z monografií a studií uvedených v seznamu literatury; pro více příkladů viz tam.

Obzvláště nutné je zdůraznit, že alternující konsonanty v keltských mutacích mají v příslušném jazyce vždy status **fonémů** a nikoli jejich alofonů. Stejně tak je nutné si uvědomit, že mutace jsou skutečnou vlastností určitých forem (HAMP 1951: 231), tedy např. náslovná velární okluzíva /k/ v nir. *cat* „kočka“ v jistém okolí v závislosti na předchozím slově, přesněji na jeho gramatické povaze (zde ve spojení s posesivním zájmenem), alternuje s velární neznělou frikativou /x/, nebo znělou velární okluzívou /g/: *a chat* „jeho kočka“ ~ *a gcat* „jejich kočka“ ~ *a cat* „její kočka“, tedy /x/ ~ /g/ ~ /k/. Takováto alternance (v moderních keltských jazycích již gramatikalizovaná) je vlastně výsledkem sandhiových procesů. Všimněme si, že podobně jako v sanskrtu reflektuje tento jev jak jazyk mluvený, tj. [kat] ~ [ə'xat] ~ [ə'gat] ~ [ə'kat], tak písmo, tj. *c* ~ *ch* ~ *g*, přičemž gramatický indikátor čísla a rodu daných přivlastňovacích zájmen, v tomto případě koncovky, se v důsledku apokopy ztratil (BIČOVSKÝ 2005: 47).

Z výše uvedeného tedy plyne, že pro dané alternance počátečního konsonantu není příznačná fonetická nebo fonologická motivace. Alternance náslovných konsonantů v keltských jazycích jsou výhradně gramatickou záležitostí, konkrétně morfologického, syntaktického nebo případně i lexikálního původu (viz dále). Zjednodušeně řečeno, nikoli foneticko-fonologický status, nýbrž převážně gramatické charakteristiky určují to, zda slovo podléhá mutaci či nikoli, příp. o který typ mutace se jedná.

Nazvěme tedy náslovné mutace jakéhokoli druhu morfologicky, syntakticky nebo lexikálně podmíněnými alternacemi slovních počátků (násloví), přesněji konsonantů, neboť považujeme za obzvláště závažné jasně rozlišovat mezi alternacemi čistě foneticky či fonologicky podmíněnými (sandhi) a alternacemi podmíněnými gramaticky (mutace). Z historického hlediska sice keltské mutace tkví v sandhiových jevech, avšak vzhledem k jejich současnému charakteru je nelze zahrnovat pod všeobecný termín „sandhi“ a ani je tímto termínem nazývat, neboť tím by došlo k zastínění skutečné povahy mutací.

V gramatikách keltských jazyků se můžeme také běžně setkat s tím, že pod termínem „náslovné mutace“ je tradičně (ze synchronního hlediska) zahrnováno hned několik jevů. Jsou to 1. *pravé mutace*, tj. mutace vyvolané určitým okolím (jak bylo vymezeno výše), 2. *sandhiové jevy* (viz dále 2.1.1. Lenizace ve velštině, tj. *rh* /r̥/ [r̥] > *r* /r/ [r]) a 3. (*prevokalická*) *aspirace* ve velštině (viz dále 2.1.3. Spirantizace; aspirace ve velštině tj. *V* > *hV*) nebo *h-* prefixace v irštině. Zahrnovat

všechny tyto jevy pod jeden shrnující termín „mutace“ je vzhledem k charakteru těchto jednotlivých jevů dosti nešikovné, a proto i v tomto článku tak činit nebudeme a dané jevy budeme od sebe důsledně odlišovat.

2. Mutace irštiny a velštiny

Podobně jako pro všechny moderní keltské jazyky, tak rovněž pro irštinu a velštinu jsou příznačné fonemické alternace, mutace. Přitom lze rozlišit fonomorfemické alternace dvojího pozičního druhu: 1. alternace náslovné (počáteční) a 2. alternace mediální (uprostřed slova). V následující části našeho příspěvku porovnáme náslovné mutace irštiny a velštiny, a to jak z hlediska okolí, jež ony mutace spouští, tak z hlediska fonemického. Z důvodu omezeného prostoru se zde bohužel nemůžeme blíže zabývat např. mutacemi mediálními, dále chováním slovních výpůjček z angličtiny a alternacemi v souvislosti s tzv. klitikami ve velštině; v rámci irštiny potom pomíneme změny vyvolané flexí a mutace vyvolané některými prefixy.

2.1. Náslovné mutace irštiny a velštiny

V případě náslovných mutací velštiny si daná lexikální jednotka buď může udržet počáteční konsonant své **radikální formy** (angl. **citation form/radical form**), viz Tab. 1 (pro irštinu viz Tab. 2), nebo podstoupit jednu ze tří různých konsonantických mutací, tj. lenizace (angl. **soft mutation**), nazalizace (angl. **nasal mutation**) a spirantizace (angl. **aspiration mutation**); v irštině pak jednu ze dvou konsonantických mutací, tj. lenizace a nazalizace (z angl. **eclipsis**). Spirantizace není pro irštinu příznačná. Jednotlivé řady se pak vydělily na základě tzv. **spouštěcích pravidel**, vlastních každé příslušné řadě.

Pozn. 2.: České termíny podle BIČOVSKÝ 2005.

Tab. 1. Konsonantické fonémy velštiny

	bilabiály	labio-dentály	dentály	alveoláry	palatály	veláry	uvuláry	glotály
neznělé okluzívy	/p/			/t/		/k/		
znělé okluzívy	/b/			/d/		/g/		
neznělé frikativy		/f/	/θ/	/s/, /ʃ/, /tʃ/			/χ/	/h/
znělé frikativy		/v/	/ð/					
nazály	/m/, /ɱ/			/n/, /ɲ/		/ŋ/, /ɳ/		
likvidy				/l/, /r/				
aproximanty	/w/				/j/			

Tab. 2. Konsonantické fonémy irštiny

	bilabiály	labio- dentály	dentály	alveoláry	palatály	veláry	glotály
neznělé okluzívy	/p/			/t/		/k/	
znělé okluzívy	/b/			/d/		/g/	
neznělé frikativy		/f/		/s/, /ʃ/		/x/	/h/
znělé frikativy		/v/				/ɣ/	
nazály	/m/			/n/		/ŋ/	
likvidy				/l/, /r/			
aproximanty	/w/				/j/		

Z historického hlediska hledíme hlavní příčinu náslovných mutací v irštině především ve způsobu pronášení vět jako celků. Jednotlivá slova jsou ve výslovnosti spojována dohromady a pronášena bez pauz, kterým se mluvčí téměř vždy, byť nevědomky, vyhýbá, a tudíž se může zdát, že některé věty jsou vysloveny jako jediný zvukový celek.

Základní spouštěcí mechanismus pro všechny tři zmiňované řady je lexikální, a ten může být dále subjektem gramatického pravidla, např. velš. určitý člen *y(r)* ve spojení s číslovkou *un* „jeden“ spouští lenizaci následujícího jména za předpokladu, že se jedná o femininum v singuláru, tedy např. velš. *merch* [fem.] „dcera“ > *un ferch*, tedy bilabiální nazála /m/ alternuje se znělou frikativou /v/, srov. *mab* [mask.] „syn“ > *un mab*; ir. spojení číslovek 1–6 se jménem v singuláru, např. *carr* „auto“ > *trí charr* „tři auta“, tedy neznělá velární okluzíva /k/ alternuje se neznělou velární frikativou /x/. Ke gramatickému spouštění přitom může dojít nezávisle na lexiku, např. každé velš. femininum singuláru spouští lenizaci následujícího adjektiva, např. *merch tal* > *merch dal* „vysoká dcera“, tedy neznělá alveolární okluzíva /t/ přechází ve znělou alveolární okluzívu /d/; každé ir. jméno ve vokativu singuláru spouští lenizaci následujícího adjektiva, např. *a chréatúir bhoicht* (< *boicht*) „ubohé stvoření!“, tedy znělá bilabiální okluzíva /b/ alternuje se znělou labiodentální frikativou /v/ apod.

V dalších výkladech uvedeme jednotlivé typy mutací a poukážeme na změny, které dané mutace vyvolávají, přičemž východiskem nám bude standardní spisovný jazyk.

2.1.1. Lenizace

Tab. 3. Lenizace konsonantických fonémů velštiny

radikální forma	lenizace	ortograficky
/p/	/b/	p > b
/t/	/d/	t > d
/k/	/g/	c > g

radikální forma	lenizace	ortograficky
/b/	/v/	b > f
/d/	/ð/	d > dd
/g/	/Ø/	g > Ø
/m/	/v/	m > f
/l/	/l/	ll > l
/r/ [r̥]	/r/ [r]	rh > r

Tab. 4. Lenizace konsonantických fonémů irštiny

radikální forma	lenizace	ortograficky
/p/	/f/	p > ph
/t/	/h/	t > th
/k/	/x/	c > ch
/b/	/v/	b > bh
/d/	/ɣ/	d > dh
/g/	/ɣ/	g > gh
/f/	/Ø/	f > fh
/s/	/h/	s > sh
/m/	/v/	m > mh

Lenizace (z lat. *lenere* „oslabit“) je zdaleka nejrozšířenější mutací, jde-li o zasažené fonémy a „spouštěcí“ pravidla. K jejímu rozšíření významnou měrou přispěla též analogie. Z fonetického hlediska lenizací rozumíme oslabení artikulace konsonantů, a to v pozici intervokalické, nebo (a to se týká většiny konsonantů) v pozici mezi vokálem a sonantami /l/, /r/, /n/, jež poskytly příhodné fonologické okolí pro ono artikulační oslabení konsonantů, a sice jak uvnitř slova, tak i přes slovní hranice, tedy např. výslovnost konsonantu s přídechem nebo aspirací. Důsledkem toho je pak ta skutečnost, že lenizace je někdy označována jako „aspirace“, což je označení nesprávné a plyne z toho faktu, že latinská abeceda nedisponovala dostatečným množstvím znaků pro frikativy (BIČOVSKÝ 2005: 49).

Velšské lenizace (viz Tab. 3), jež byly dokončeny ještě v období před periodou střední velštiny (k lenizaci zřejmě došlo již v druhé polovině 5. století), původně plynuly, jak již bylo uvedeno výše, z fonetických změn, kterými byly zmíněné konsonanty zasaženy. Konsonanty se musely nacházet buď v pozici intervokalické, nebo v pozici mezi vokálem a sonantou. Změny, které vyplývaly z příslušného postavení konsonantů, se neobjevovaly pouze interně, ale také na počátku slov, kde před počátečním konsonantem předcházel vokál, a to v koncovce předchozího slova. V pozdním britonském jazyce lenizaci spouštěly pouze předložky s koncovým vokálem, např. *i* „k“, *trwy/drwy* „přes“, *o* „z“ a prefixy s koncovým vokálem, např. *di-* aj. Počáteční lenizace ve velštině poté nabyly syntaktického významu.

Z hlediska syntaktického je pak v moderním jazyce obvykle pravidlem to, že subjekt následuje po verbu; lenizace tedy především slouží k rozlišení mezi subjektem a objektem. Lenizace subjektu a objektu po příslušném slovese je pak dokladem analogického rozšíření. Ve střední velštině povolna zmizela omezená lenizace subjektu, avšak původně omezená lenizace prvního objektu se stala pevným pravidlem. Jak patrně, pozice slova v celkové struktuře věty je tedy velmi důležitá.

Přímý objekt slovesa podléhá lenizaci za předpokladu, že je prvním výrazem ve frázi jmenné, např. *gwelodd Wyn gi* (< *ci*) „Wyn viděl psa“, tj. velární neznělá okluzíva /k/ > velární znělou okluzívu /g/ ~ *gwelodd Wyn y ci* „Wyn viděl toho psa“ (zde určitý člen předchází přímý objekt a zabraňuje tak mutaci). Subjekt pak lze s určitými typy spon postponovat koncové pozici věty a v takovýchto případech podléhá též lenizaci za předpokladu, že před ním nepředchází určitý člen či jiná obdobná položka, např. *mai ci gan Wyn* „Wyn má psa.“ (dosl. „Je pes s Wynem.“), *mai gan Wyn gi* „Wyn má psa.“ (dosl. „Je s Wynem pes.“). Pokud jde o adjektiva, ve velštině obvykle následují za řídicím jménem. V několika zvláštních případech však může adjektivum předcházet před jménem a spouštět tak lenizaci příslušného jména, srov. *dyn ifanc* „mladý muž“, *hen ddyn* „starý muž“, přičemž radikální forma je *dyn* „muž“, tedy znělá alveolární okluzíva /d/ > znělou dentální frikativu /ð/.

Jakékoliv přerušeni nebo inverze pořadí konstituentů ve velštině spouští rovněž lenizaci, avšak za předpokladu, že je příslušný konstituent přemístěn vpravo. Vložení adverbia mezi verbum a subjekt spouští lenizaci subjektu, např. *Yr oedd merch yno*. „Tam byla dívka.“ > *Yr oedd yno ferch*, tedy z hlediska fonologického bilabiální nazála /m/ > znělou labiodentální frikativu /v/ v pozici mezi vokály /o/ a /e/. Inverze v případě hlava + modifikátor spouští lenizaci hlavy, např. *llu nefol* „nebeský hostitel“ > *nefol lu*, tedy neznělá frikativa /ʃ/ > likvidu /l/ v pozici sonanta vs. vokál. Hlavu běžně také předcházejí číslovky, některá zájmena a neurčitý člen, např. *tri dyn* „tři muži“, *llawer dyn* „leckterý muž“, avšak v případě inverze opět dochází k lenizaci u vpravo přesunutě číslovky nebo zájmena, tedy *dynion dri*, *dynion lawer*, tj. /t/ > /d/ v pozici mezi sonantami a /ʃ/ > /l/ v pozici mezi sonantou a vokálem. Inverzní pravidlo ve velštině postihuje také kompozita.

Pozn. 3.: Z hlediska transformační generativní gramatiky je **konstituent** charakterizován jako základní stavební jednotka věty, **hlava** jako nejdůležitější element konstituentu a **modifikátor** jako bližší specifikace hlavy.

Ze všech tří uvedených velšských mutací je tedy právě lenizace nejrozšířenější, co do počtu zasahuje největší množství konsonantů a způsobuje nejkomplovanější změny. Neznělé okluzívy, a také neznělé frikativy /ʃ/ a /r̥/ [r̥] alternují se znělými, tedy /l/ a /r/, znělé okluzívy a nazála /m/ alternují se znělými frikativami, znělá okluzíva /g/ mizí zcela.

V rámci lenizace konsonantických fonémů velštiny představuje jistou výjimku posun /r̥/ [r̥] > /r/ [r], neboť ve standardní velštině existuje pouze jedna vibranta /r/, jež má v počáteční pozici slova alofon neznělý, tj. [r̥], zatímco v ostatních

pozicích alofony znělé, tj. [r], např. *rhid* [r̥i:ð] „volný“ ~ *aral* [araʎ] „jiný, další“ apod. A ačkoli je tato alternace tradičně řazena do skupiny keltských mutací, resp. chápána jako lenizace, z hlediska našeho vymezení pojmů „mutace vs. sandhi“, bychom mohli tento jev považovat za změnu sandhiovou a nikoli za mutaci. Je však nutné dodat, že v současné době se fonetický rozdíl mezi [r̥] a [r] fonologizuje díky množství nových lexikálních výpůjček s počátečním *r-* [r], čímž se tato hláska dostala do kontextu, kde se původně nevyskytovala a kde je v přímé opozici s původním neznělým [r̥], srov. např. *rhaw* [rau] „lopata“ vs. *rwber* [ruber] „guma“ (WATKINS 2002: 294). Z tohoto hlediska je pak možné brát [r̥] a [r] za realizace dvou samostatných fonémů a následně posun /r̥/ > /r/ za další příklad mutace. Můžeme zde vidět příklad přechodu z původně zcela fonologicky podmíněné změny (tj. sandhi) na změnu stojící, tak říkajíc, mimo dosah fonologie (tj. mutace).

Lenizace však nemusí nutně zasahovat všechny fonémy ve všech kontextech. Po číslovkách *saiṭh* „sedm“ a *wyṭh* „osm“ podstupují lenizaci pouze fonémy /p/, /t/ a /k/. Omezená lenizace v případě fonému /t/ a /r̥/ je obecně rozšířená a týká se některých spouštěcích morfémů končících na *-r* a *-n*, např. určitý člen *y(r)*: *y llaw* „ruka“ (navzdory tomu, že jde o femininum singuláru), adverbialní a predikativní částice *yn* spouští lenizaci následujícího jména nebo adjektiva, pakliže jejich počátečním fonémem není ani /t/ ani /r̥/: *yn llawn* < *llawn* „plný“, podobně i přirovnávací částice *cyn*, např. *cyn llawned* „tak plný“ a přirovnávací a zesilovací částice *mor*, např. *mor llawn* „tak plný“.

Naopak v irštině se lenizace časem stala nástrojem gramatiky, čímž se fonologická změna stala součástí morfologického systému, ačkoli zřídka sama fungovala jako morfologický ukazatel. Tak například lenizace feminin po členu *an* [fem.] má jednoduché vysvětlení. Daný člen měl původně delší formu a byl zakončen vokálem, tedy **sindā*. V průběhu vývoje však došlo k jeho zkrácení na formu *an*, avšak lenizace následujícího konsonantu se udržela do současnosti (příklad viz I. SUBSTANTIVA, 2.). Stejným způsobem lze také rekonstruovat podobu členu u maskulin, tj. **sindos*, který v genitivu singuláru rovněž podporuje lenizaci. Podobně se chová i posesivní zájmeno *a* [mask.], od původu stará forma genitivu singuláru osobního zájmena. Jak patrně, jedná se tedy opět o sandhiový původ.

V případě lenizace konsonantů irštiny je příslušná okluziva nahrazena korespondující frikativou, přičemž znělost stejně jako místo artikulace jsou zachovány. Neznělá frikativa /s/ alternuje s glotálním /h/ a bilabiální nazála /m/ se znělou labiodentální frikativou /v/. Neznělá labiodentální frikativa /f/ mizí zcela. Ortografie reflektuje daný jev přidáním konsonantu *h* za ten konsonant, který lenizaci podléhá (viz Tab. 4).

Okluzivy /t/ a /d/ a frikativa /s/ na počátku substantiv většinou nepodstupují lenizaci po okluzivách /t/, /d/, nazále /n/, likvidě /l/ a frikativě /s/ (tzv. dentální pravidlo), např. *an teanga* „jazyk“, avšak atributivní adjektiva jsou i navzdory konsonantům /t/, /d/ a /s/ v lenizované podobě. Skupiny *sc*, *sp*, *st*, *sm* a *sf* musejí mít vždy nelenizovanou podobu, neboť v opačném případě by je nebylo možné vyslovit. Frikativa *s* se v některých případech, např. po členu zakončeném na *-n*, mění ve skupinu *ts* /t/ za předpokladu, že následují vokál či sonanty /l/, /r/ nebo

/n/, a dále nepodléhá lenizaci po předložce *gan* „bez“, např. *bás gan sagart* „smrt bez kněze.“ Labiály /b/, /p/ a /m/ zčásti nepodstupují lenizaci po bilabiální nazále /m/, např. *um bosca* „okolo krabice“.

Pozn. 4.: Předložka *gan* nezpůsobuje lenizaci počátečního konsonantu následujícího jména, jestliže dané jméno je součástí verbální jmenné fráze, např. *gan capall do cheannach* „bez koupě koně“, nebo v případě spojení např. *gan pósadh* „svobodný“, *gan moill* „bez prodlení“. Podobně se chová i předložka *thar* „přes/za“, např. *thar farraige* „za mořem“.

Pozn. 5.: V psané irštině, na rozdíl od irštiny mluvené, nejsou sonanty /l/, /r/ a /n/ rozpoznatelně lenizovány. V mluvené podobě irštiny lze v některých dialektech rozeznat akustický rozdíl, tzn. přechod od napjatého /l/ a /n/ ([L], [N]) k nenapjatému /l/ a /n/ ([l], [n]), např. *an leabhar* [L'aur] (podoba nelenizovaná) > *don leabhar* [l'aur] (podoba lenizovaná).

Lenizace je v irštině gramatickým pravidlem v následujících kontextech:

I. SUBSTANTIVA

1. po vokativní částici *a* v singuláru i plurálu maskulin i feminin, např. *a Cháit!*, *Phádraig!*;

Pozn. 6.: V oddílech I. – IV., a podobně i v kapitolách 2.1.2. a 2.1.3., uvádějí ilustrační příklady pro irštinu (ortograficky) lenizovanou a nikoli radikální podobu slov.

2. v nominativu-akuzativu singuláru feminin po členu *an* (výjimkou jsou však okluzívy /t/ a /d/), např. *an chearc* „slepice“; v případě frikativy /s/ dochází k tomu, že se *s* po členu *an* mění na skupinu *ts* za předpokladu, že po *s* následuje vokál nebo sonanty /l/, /r/ a /n/, např. *an tsúil* „oko“;

3. v genitivu singuláru maskulin po členu *an* (opět s výjimkou okluzív /d/ a /t/), např. *gairm an choiligh* „kuropění“; frikativa *s* se opět mění ve skupinu *ts* ve stejných pozicích jako v 2);

4. u indefinitních genitivních atributů po femininu a po slabém plurálu;

5. u jmen určitých a vlastních ve smyslu genitivního atributu bez členu (bez ohledu na to, zda antecedentem je maskulinum či femininum), např. *muintir Cháit* „rodiče Kate“;

6. jelikož není možné, aby v irštině následovaly dva genitivy bezprostředně po sobě, stojí pouze první jméno z nich v lenizované podobě a zůstává v nominativu bez ohledu na rod, zatímco druhé jméno je v genitivu (tzv. funkční genitiv), např. *Lá Fheile Pádraig* „den Sv. Patrika“; obvykle je první jméno femininum singuláru, nebo druhé jméno je proprium, či jméno může být definováno následující frází, např. *bó bhainne* „dojná kráva“, *muintir Chiarraí* „lidé z Kerry“, *Áras Chonradh na Gaeilge* „budova Gaeli League“;

7. u jmenného atributu v kompozitech za předpokladu, že jejich druhá část není v genitivu, např. *scian phóca* „kapesní nůž“, *Sean-Ghaeilge* „stará irština“;

8. u jmen v singuláru po číslovkách 1–6, např. *trí charr* „tři auta“, *ceithre mhí* „čtyři měsíce“, avšak nikoli po číslovkách 3–6, jestliže jméno, které následuje, je v plurálu; po číslovce *aon* „jeden“ dochází opět ke změně *s* > *ts*;

9. po číslovce *beirt* „dva“, ale nikoli po *triúr* „tři“ atd.;
10. po *an chéad* „první“, ale nikoli po dalších řadových číslovkách *an dara* „druhý“, *an tríú* „třetí“ atd.;
11. po posesivních zájmenech *mo* „můj“, *do* „tvůj“, *a* „jeho“, (v případě zájmena *a* pouze v případě, jde-li o 3. os. sg. mask.), např. *mo mháthair* „moje matka“;
12. po předložkách, jestliže jméno, které řídí, postrádá člen, např. *ar* „na“, *ó* „z“, *do* „k“, *de* „z“, *faoi/idir* „mezi“, *mar* „jako“, *roimh* „před“, *thri* „přes/skrz“, *thar* „přes/za“, *gan* „bez“, *um* „o“, např. *do Sheán* „k Janovi“, *faoi ghlais* „pod zámkem“, *ó mhaidin* „od rána“;
- Pozn. 7.: Předložka *ar* nezpůsobuje lenizaci počátečního konsonantu následujícího jména, pakliže: 1. spojení je v obecném významu, např. *ar bord* „na palubě (lodi)“, 2. ve frázích s verbálním jménem vyjadřujícím stav nebo podmínku, např. *ar siúl* „sdělení“.
13. po předložkách *don* „k“ a *den* „z/bez“; frikativa *s* se mění ve skupinu *ts* (v standardní irštině a v connachtském dialektu pouze u feminin); např. *don gharsún* „k chlapci“, *den bhóthar* „z cesty“, *sa bhaile* „doma“ vs. *sa tigh* „v domě“;
14. po předložce *sa(n)* v standardní irštině, ulsterském a munsterském dialektu;
15. v ulsterském dialektu vždy po spojení „předložka + člen“;
16. po *uile* „každý“;
17. v příjmeních po *Ní*, *Uí*, *Mhic*, *Nic*, avšak nikoli po *Ó* či *Mac*.

II. ADJEKTIVA

1. adjektivum kvalifikuje femininum v nominativu-akuzativu singuláru, např. *an bhean mhór* „velká žena“, *bean mhaith* „dobrá žena“; pakliže adjektivum předchází femininum v kompozitech, počáteční konsonant po členu podléhá lenizaci, např. *an chaolchuid* „menší podíl“;
2. po maskulinu v genitivu singuláru, např. *an fhir mhóir* „velkého muže“, *an fhir mhaith* „dobrého muže“;
3. po jménu v nominativu-akuzativu plurálu, zakončeném palatalizovaným konsonantem, např. *fir mhóra* „velký muž“;
4. po předložkách *den* „z/bez“, *don* „k“, *sa* „v“ ve spojení se jménem (nikoli však po maskulinu, pokud jméno zůstává v podobě nezasažené lenizací);
- Pozn. 8.: *sa* je redukovanou formou od *insan*; nezpůsobuje lenizaci okluzív /t/ a /d/.
5. přímo po číslovkách 2–6, např. *is trí mheasa é* „je to třikrát tak špatné“;
6. po číslovkách 2–19, jestliže se pojí se jménem v singuláru, např. *seacht mbád mhóra* „sedm velkých lodí“;
7. po substantivu *beirt* „dvojice, pár“, jestliže se pojí se jménem, např. *beirt mhac bheaga* „dvojice malých synů“;
8. po femininu nebo maskulinu v dativu singuláru, pakliže jméno samotné má již lenizovanou podobu, např. *fé bhróig mhóir* „pod velkou botou“, *do bhuachail bhocht* „k chudému chlapci“;
9. adjektivum podléhá lenizaci po jménu ve vokativu singuláru, např. *a chréatúir bhoicht* „ubohé stvoření!“;

10. po jménu v duálu, např. *dhá lachain bhána* „dvě bílé kachny“;

11. po minulém čase a kondicionálu verba *is*: *ba, níor, ar, nár, gur*, např. *ba mhór an trua é* „byla to velká škoda“, *níor mhaith liom é* „neměl bych to rád“.

III. PRONOMINA

1. počáteční *d-* zájmen *dom, duit, díom, díot* atd. obvykle podstupuje lenizaci po vokálech, např. *thug sé dhom é* „dal mi to“.

IV. VERBA

1. po negativní částici *ní*, préteritní verbální částici a spojkách zakončených likvidou *-r* (< *ro*), např. *ar, gur, nár, níor, murar, sular, ach ar*, podobně i po spojce *má* „jestliže“, např. *ní mholaim* „nechválím“, *níor mholas* „nechválil jsem“, *ar mholas?* „chválil jsem?“, *má mholaim* „jestliže chválím“;

2. verbum po nominativu-akuzativu vztažné částice *a* (kromě *tá* a *deir*), např. *an teach a thógfaidh sé* „dům, který (on) chce vybudovat“;

3. verbum po *má*, např. *má bhuaileann tú* „jestliže udeříš“;

4. verbum v préteritu (kromě autonomních forem), imperfektu, kondicionálu (po částici *do*, která sama o sobě může předcházet vokál) – jde většinou o počáteční konsonanty verb ve vztažných větách s nominativním nebo akuzativním vztahem, např. *d'fhoghlaim sé* „on se učil“, *mholainn* „mám ve zvyku chválit“, *mholfainn* „chválil bych“, *mholas* „chválil jsem“, *an fear a mholfadh* „muž, který by chválil“;

5. u verbálních jmen po předložce *a* „k“, např. *tú a phósadh* „vzít si tě“ (ve smyslu „oženit se s tebou“) a po dativu verbálních jmen, např. *ag cur phrátaí* „sázení brambor“;

6. určité formy spon způsobují lenizaci svých jmenných nebo adjektivních predikátů, např. *ba mhaith liom* „rád bych“.

2.1.2. Nazalizace

Tab. 5: Nazalizace konsonantických fonémů velštiny

radikální forma	nazalizace	ortograficky
/p/	/m̥/	p > mh
/t/	/n̥/	t > nh
/k/	/ŋ̊/	c > ngh
/b/	/m/	b > m
/d/	/n/	d > n
/g/	/ŋ/	g > ng
/m/	-	-
/l/	-	-
/r/	-	-

Pozn. 9.: Symboly /m̥/, /n̥/, /ŋ̥/ označujeme neznělé nazály, ačkoliv interpretace těchto segmentů není jednotná. Podle některých lingvistů se jedná o kombinace nazála + /h/ (srov. např. PILCH 1986: 110, WATKINS 2002: 300, JONES 1984: 51). Vzhledem k celkovému charakteru nazalizace ve velštině pokládáme první řešení za elegantnější. Celý proces lze potom shrnout následovně: neznělé okluzívy alternují s homorganickými neznělými nazálami zatímco znělé okluzívy s homorganickými nazálami znělými.

Tab. 6: Nazalizace konsonantických fonémů irštiny

radikální forma	nazalizace	ortograficky
/p/	/b/	p > bp
/t/	/d/	t > dt
/k/	/g/	c > gc
/b/	/m/	b > mb
/d/	/n/	d > nd
/g/	/ŋ/	g > ng
/f/	/v/	f > bhf

Nazalizace ve velštině má od původu svůj počátek v těch případech, v kterých se příslušné konsonanty objevovaly na počátku slov po proklitiku zakončeném nazálou *-n*. Z toho důvodu je také tato mutace do jisté míry omezená, a to pokud jde o aplikaci, neboť zasahuje pouze předložku *yn* „v“, např. *plas* „palác“ > *ym mhlas* a přivlastňovací zájmeno *fy* „můj“, např. *pen* „hlava“ > *fy mhen*, tj. v obou případech bilabiální neznělá okluzíva /p/ alternuje s neznělým /m̥/. S omezenou nazální mutací se setkáme také po negativním prefixu *an-*, přičemž pouze okluzívy /p/, /t/, /k/ a /d/ jí podléhají, např. *teg* „trh“ > *annheg*, tedy /t/ > /ŋ̥/. V případě znělých okluzív /b/ a /g/ nazalizaci nahradila produktivnější lenizace, např. *bodlon* > *anfodlon* „ochotný; obsah“, tedy /b/ > /v/, viz výše. Na nazalizaci po číslovkách *saith* „sedm“, *naw* „devět“, *deg* „deset“, *deuddeg* „dvanáct“, *pymtheg* „patnáct“ a *can(t)* „sto“ lze původně narazit ve spojení se jmény *blynedd* „rok“, *blwydd* „rok (věku)“, *diwrnod* „den“, ale také *dyn* „muž“ a *buwch* „kráva“, např. *naw mlynedd* „devět let“. Poté se nazalizace analogií rozšířila i na některé další číslovky, zejm. např. *pum(p)* „pět“, *wyth* „osm“, *ugain* „dvacet“, *deugain* „čtyřicet“, vzácně také na číslovky *tri* „tři“ a *chwe(ch)* „šest“. Ostatní jména pak zůstávají v radikální formě, např. *naw mlynedd* „devět let“ ~ *naw bachgen* „devět chlapců“.

Z fonologického hlediska tedy nazalizace ve velštině zasahuje všech šest okluzív. Neznělé okluzívy se stávají neznělými nazálami a znělé okluzívy přecházejí k znělým nazálám.

V irštině byla situace poněkud odlišná. V důsledku silného počátečního přízvuku v raných fázích vývoje irštiny mizely nazály z koncové pozice slova a zanechávaly po sobě stopu na počátku slova následujícího. Nazalizaci v irštině pak rozumíme alternací obstruentů neznělých s korespondujícími obstruenty znělými, přičemž znělé okluzívy alternují s nazálami.

Nazalizace (podobně jako mutace způsobené prefixem *n-*) je v irštině typická pro ty pozice, ve kterých byla slova od původu zakončena nazálami. Čili napří-

klad číslovky *seacht* „sedm“, *naoi* „devět“ a *deich* „deset“ byly původně pravděpodobně také zakončeny nazálou, tedy **sexten*, **nowen*, **deken* (srov. lat. *septem*, *novem*, *decem*), která zanikla, ale na její stopu poukazují výsledky mutace, např. *seacht mbád* „sedm lodí“, tj. znělá okluzíva /b/ alternuje s bilabiální nazálou /m/ (výjimkou je číslovka *ocht* „osm“, která nikdy nazálou nekončila), tedy < -n#bád. Z historického hlediska byla nazalizace spouštěna koncovými nazálami, pravděpodobně z důvodu jistého zjednodušování řeči.

Zvláštnost vykazují okluzívy /t/ a /d/, které (vyjma munsterský dialekt) nepodstupují nazalizaci po spojení předložka + člen, např. *ar an teach* „na účet podniku“ namísto předpokládaného *dteach*, tj. /t/ > /d/. Frikativa /s/ podstupuje danou mutaci naopak pouze v munsterském dialektu, protože neznělá frikativa [s] je nahrazována frikativou znělou, [z], tedy hláskou, která je irštině cizí, a kterou tudíž ani písmo nereflektuje, např. srov. *an sagart* [ə sagərt] ~ *ar an sagart* [er' ə zagərt].

Nazalizace je v irštině příznačná pro následující kontexty:

1. po předložkách *ag*, *ar*, *as*, *le*, *mar*, *ó*, *faoi*, *roimh*, *thrí*, *thar*, *um* ve spojení se členem *an*, např. *ar an mboard* „na stole“; v munsterském dialektu toto pravidlo platí ve všech případech, v connachtském dialektu mutaci nepodstupují okluzívy /t/ a /d/ a podobně i prefix *t-*, předchází-li femininum; obecně platí, že nazalizace je obvyklá v západních a jižních dialektech v opozici k dialektům severním, pro něž je v těchto pozicích typická lenizace;
2. u jména v dativu singuláru po předložce (vyjma předložek *de* a *do*) ve spojení se členem, např. *ag an dtigh* „v domě“;
3. po předložce *sa* „v“, např. *sa bhfarraige* „v moři“;
4. po předložce *i* „v“, vyskytuje-li se bez členu, např. *i dteach* „v domě“, *i bPáras* „v Paříži“ a podobně i po archaických předložkách *go* „s“ a *iar* „do“;
5. člen *na* zezněluje počáteční konsonant u následujícího jména v genitivu plurálu, např. *na dtithe* „domů“ [gen. pl.], *na mbád* „lodí“ [gen. pl.];
6. po tvarech plurálu posesivních zájmen *ár* „náš“, *bhur* „váš“ a *a* „jejich“ (od původu staré genitivní plurálové formy osobních zájmen zakončené nazálou), např. *ár dteach* „náš dům“, *bhur dtír* „vaše země“, *a gcarr* „jejich auto“;
7. po číslovkách 7–10 (podobně i 17–19, 27–29 atd.), např. *seacht mbua* „sedm vítězů“, *deich dteach* „deset domů“;
8. po číslovkách *trí*, *cheithre*, *cúig*, *sé*, pokud jsou v tvaru genitivu, např. *fé cheann cúig mblian* „po pěti letech“;
9. verbum po verbálních částicích či spojkách *an* (interrogativní částice), *go* „že“ (nebo vztažná částice), *nach/mara* „jestliže ne“, *dá* „jestliže/kdyby“, *sara* „před/aby ne“, např. *dá dtéitheá* „kdybys byl šel“, *an mbeidh?* „bude zde?“, *an té a bhfuil dhá chóta aige* „on, který má dva kabáty“;
10. verbum po tázacím zájmenu *cá* ve významu „kam“, např. *cá dtéann tú?* „kam jdeš?“;

11. verbum po nepřímé vztažné částici *a* „všechno, co“, např. *sin a bhfuil agam* „to je vše, co mám“;
12. verbum po vztažné částici *a* ve významu „všechno co“ a po výrazu *diabhal a* „d'ábel“;
13. po prefixu *éa-* „ne-/bez“, přičemž v tomto případě je konsonant, jež podstupuje mutaci, ortograficky vynechán, např. *éa-#cóir* > *éagóir* „nespravedlnost“, tedy oproti očekávanému *c* > *gc*, tj. /k/ > /g/, *éa-#trom* > *éadrom* „lehký“, oproti očekávanému *t* > *dt*, tj. /t/ > /d/;
14. po několika místních jménech, která se běžně vyskytují v určitých významech (např. jezera, hory, panství apod.), např. *Loch nEachach* (*Lough Neagh*) „jezero Neagh“, a dále po ostatních jménech v genitivu plurálu, např. *Mainistir Ó dTorna* (*Abbeydorney*) „opatství O'Dorneys“.

2.1.3. Spirantizace

Tab. 7. Spirantizace konsonantických fonémů velštiny

radikální forma	spirantizace	ortograficky
/p/	/f/	p > ph
/t/	/θ/	t > th
/k/	/χ/	c > ch
/b/	–	–
/d/	–	–
/g/	–	–
/m/	–	–
/ʎ/	–	–
[ɾ]	–	–

Pozn. 10.: V jižních dialektech je namísto uvulární frikativy /χ/ velární frikativa /x/.

Spirantizace se týká pouze velštiny, pro irštinu není příznačná. V rámci velšských mutací je nejvíce omezena rozsahem, jedná se totiž výhradně o náslovnou mutaci zasahující neznělé okluzívy /p/, /t/, /k/, které převádí na neznělé frikativy.

Lexikální jednotky *tri* „tři“, *chwech* „šest“, *a* „a“, *â* „s/jako“, *gyda* „s“, *tua* „směrem k“, *tra* „zatímco/přes/velmi“ pak spouštějí spirantizaci a zasahují pouze uvedené neznělé okluzívy, např. *tri chi* (< ci) „tři psi“, *cath a chi* „kočka a pes“, neznělá velární okluzíva /k/ přechází k neznělé uvulární frikativě /χ/. Negativní částice *ni/na*, interogativní částice *oni* a podřadící částice *oni* „dokud/jestliže ne“ jsou vymezeny pro spouštění jak spirantizace, např. *canaf* > *ni chanaf* „nebudu zpívat“, tedy /k/ > /χ/, tak lenizace znělých okluzívních fonémů /b/, /d/, /g/, nazály /m/, neznělých frikativ /ʎ/ a /ɾ/: *llefais* > *ni lefais* „neplakal jsem“, tj. neznělá frikativa /ʎ/ přechází v likvidu /l/. Uvedený stav je pozůstatkem situace ve velmi

raných údobích velšského jazyka, kdy složená slovesa reflektovala spirantizaci v hlavních jednoduchých oznamovacích větách a lenizaci ve větách vztažných.

Ve velštině se lze setkat ještě s jedním jevem, který sice lze počítat mezi náslovné mutace, avšak nikoli mezi náslovné mutace v pravém slova smyslu, tj. náslovné mutace, jež zasahují počáteční konsonanty slov. Jedná se o tzv. (**pre-vokalicou**) **aspiraci** (angl. **pre-vocalic aspiration**), která nezasahuje počáteční konsonanty slov, nýbrž jejich vokály (zahrnujíc aproximanty /w/ a /j/), a to tak, že před ně předsouvá *h*-. Jde tedy jednoznačně o přidání konsonantu na začátek slova, a nikoli o alternaci počátečních konsonantů. Stejně jako pravé náslovné mutace je i aspirace omezena lexikálně a morfologicky a dochází k ní v určitém syntaktickém okolí (viz dále). Fonologická interpretace sekvencí *h* + vokál a *h* + aproximanta se může lišit. Podle některých lingvistů se jedná o kombinace fonému /h/ + vokál/aproximanta, podle jiných ono *h*- značí neznělost následujícího segmentu, resp. aspirovanost (srov. např. JONES 1984: 48, BALL-MÜLLER 1992: 24–27).

Tab. 8. Aspirace ve velštině (AWBERY 1986: 422)

radikální forma	aspirace
vokál	<i>h</i> + vokál
aproximanta	<i>h</i> + aproximanta

Pouze na aspiraci narazíme po genitivu zájmen *'m* (1. os. sg.), *ein/ 'n* (1. os. pl.), *eu/ 'u* (3. os. pl.) a akuzativu zájmen *ym/ 'm* (1. os. sg.), *ei/ 'i/s* (3. os. sg.), *yn/ 'n* (1. os. pl.), *eu/ 'u/s* (3. os. pl.), např. *afal* > *a' m hafal* „a moje jablko“, *atebais* > *nis hatebais* „neodpověděl jsem mu/jí/jemu.“.

S úplnou řadou se jak v případě spirantizace, tak v případě aspirace setkáme pouze po genitivu zájmena *ei/ 'i/ 'w* (3. os. sg. fem.), např. *ei chi* „její pes“, tj. /k/ > /χ/ (spirantizace), *ewythr* „strýc“ > *i'w hewythr* „k jejímu strýci“, tj. /h/ + /e/ (aspirace).

Také v irštině můžeme zaznamenat podobnou situaci. Se spirantizací se zde, jak již bylo poukázáno, nesetkáme, ale můžeme narazit na podobný jev jako je velšská aspirace. Podle tradiční terminologie se jedná o *h*- prefixaci, jež v příslušném syntaktickém okolí, za určitých morfologických podmínek ovlivňuje slova začínající vokálem, která jsou však předcházena nepřízvučnou částicí na vokál končící (vyjma drobných výjimek).

***h*- prefixace je příznačná pro následující kontexty:**

1. prefix *h*- předchází jméno

a) po členu *na* jednak v nominativu, akuzativu a dativu plurálu, např. *na héin* „ptáci“, a jednak v genitivu singuláru feminin, např. *na hoifige* „kanceláře“ [gen. sg.];

- b) po posesivním zájmenu 3. os. sg. fem. *a* „její“, např. *a huncail* „její strýc“, a dále po spojení *a dhá* „její dva/oba její“, např. *a dhá húll* „její dvě jablka“;
- c) v plurálu po číslovkách *trí*, *ceithre*, *cúig*, *sé*, např. *trí huair* „tři hodiny“, avšak nikoli v singuláru, jako např. *trí úll* „tři jablka“;
- d) po řadových číslovkách (kromě číslovky *chéad*), např. *an tríú húlla* „třetí jablko“, an *tarna huair* „podruhé“;
- e) po předložkách, které nevyvolávají lenizaci: *le* „s“, např. *le hÚna* „s Únou“ a *go* „k/do“, např. *go hÉirinn* „do Irska“;
- f) po zájmenu *cá* „který“, např. *cá háit* „které místo“, *cá haois* „kterého věku“, ale nikoli ve významu „kde“ a „jak“;
- g) ve jménech obsahujících *Ó*, např. *Ó hEidhin*, *Ó hAnluain*, přičemž prefix *h-* mizí po *Uí* a *Ní*, např. *Uí Anluain*;
2. prefix *h-* předchází zájmena *é*, *í*, *iad*, *ea*, *eo*, *in*, *iúd*
- a) po negativní sponové formě *ní*, např. *ní hí* „ona není“;
- b) fakultativně po *cé* „kdo“, např. *cé hé* „kdo je to“;
- c) po předložkovém zájmenu *cá*, např. *cá hair?* „z čeho?“;
- 3) předchází-li prefix *h-* před adjektivy nebo adverbii
- a) po adverbiální částici *go*, např. *go holc* „špatně“;
- b) po adverbiu *chomh* „tak“, např. *chomh holc* „tak špatný“;
4. prefix *h-* předchází před verby
- a) po imperativní negativní částici *ná*, např. *ná habair é* „nezmiňuj/te to“;
- b) po negativní interogativní verbální částici a spojce *ná*, např. *ná hólair é?* „nenapiješ/te se toho?“;
- c) před autonomní verbální formou, a to jednak po préteritní částici *do*, např. *do hóladh* „pil“, a jednak ve všech ostatních slovesných časech, vyjma kondicionálu, po slovech podstupujících lenizaci a zároveň zakončených vokálem, např. *nuair a hólta* „když pije“, *an cluiche a himrítear* „hra, kterou hraje“;
5. prefix *h-* předchází před číslovkami „jeden“ a „osm“ po částici *a*, např. *a haon*, *a hocht*;
6. u dnů v týdnů s *Dé* „den“, např. *Dé hAoine* „pátek“.

3. Shrnutí

Lenizace je ve velštině podmíněna lexikálně, v úvahu musí však být brány i morfologické rysy lexikálních jednotek; nazalizace je omezena lexikálně, zatímco spirantizaci vyvolává okolí lexikální, a poté se stává subjektem morfologických pravidel. Všechny tři mutace jsou ovlivněny syntaktickým okolím.

V irštině jsou obě mutace, lenizace i nazalizace, podmíněny lexikálně, poté se stávají subjektem gramatického pravidla v určitém syntaktickém okolí. Spirantizace není pro irštinu příznačná.

V obou jazycích je za určitých morfologicko-syntaktických podmínek antepováváno *h-* před slova začínající vokálem (nebo /w/ a /j/ ve velštině). Podle tradiční terminologie se v případě velštiny jedná o aspiraci, v případě irštiny o *h-* prefi-

xaci. Jak aspiraci, tak *h*-prefixaci sice lze řadit do skupiny náslovných mutací, ale nelze hovořit o náslovných mutacích v pravém slova smyslu, neboť pod náslovné mutace, tak jak bývají tradičně charakterizovány, zařazujeme alternace počátečních konsonantů a nikoli vokálů, byť všechny ostatní podmínky jsou splněny, tj. jedná se o fonologickou změnu gramaticky podmíněnou, nikoliv sandhi, srov. např. BALL-MÜLLER 1992: 24–27, AWBERY 1986: 421–422).

Bezpríznačným případem je radikální forma, která se vyskytuje tam, kde není přítomno žádné zvláštní „spouštěcí“ okolí, tedy zjednodušeně řečeno, jedná se o slovníkovou podobu daného slova. Každý typ okolí přitom spouští většinou pouze jednu mutaci a všechny lexikální jednotky, které mají počáteční konsonant příslušného typu, jsou tímto okolím zasaženy. Existují pochopitelně i výjimky z tohoto pravidla, přičemž všechny jsou ve velštině omezeny lexikálně, v irštině pak zároveň lexikálně a morfoložicky. Například velš. negativní částice *ni* předpokládá, že slovesa s počátečními neznělými okluzivami /p/, /t/, /k/ podstupují spirantizaci, zatímco slovesa s počátečními znělými okluzivami /b/, /d/, /g/, nazálou /m/ a frikativou /ʎ/ lenizaci. Srovnajme již uvedené *ni channodd* „on/ona nezpíval/a“ s *ni ddaw* „on/ona nepřijde“; v irštině nepodstupují nazalizaci okluzivý /t/ a /d/ po spojení předložka + člen, např. *ar an teach* „na účet podniku“.

Změnu neznělého [ɾ] na [r] znělé je možné považovat za sandhiovou změnu, jelikož se pro standardní velštinu tradičně postulují pouze jedna vibranta /r/, která má v počáteční pozici slova alofon neznělý, zatímco v ostatních pozicích alofony znělé. Dodejme však, že v současnosti se fonetický rozdíl mezi [ɾ] a [r] již fonologizuje, a to díky množství nových lexikálních výpůjček s počátečním *r*- [r]. Hláška tak pronikla do kontextu, kde se původně nevyskytovala, čímž se dostává do opozice s původním neznělým [ɾ]. Z tohoto hlediska je pak možné považovat [ɾ] a [r] za realizace dvou samostatných fonémů a následně posun /ɾ/ > /r/ za další příklad mutace.

Zamyslíme-li se nad otázkou „Jak uvedené jevy zapadají do konsonantického systému jazyků jako celku?“, získáme hned několik zajímavých zjištění. 1. Alternace náslovných konsonantů vyvolané mutacemi jsou všechny fonemického charakteru, např. velš. neznělé okluzivý /p/, /t/, /k/ se fonematically odlišují od neznělých frikativ /f/, /θ/, /χ/. Jistou výjimku představuje pouze posun [ɾ] > [r]. 2. Alternace náslovných konsonantů vyvolané mutacemi naznačují, že případné rozdíly v místě artikulace jsou rozdíly sekundární, a to pokud jde o fonologickou strukturu jazyka, např. fonémy /p/, /b/ a /m/ jsou z hlediska místa tvoření bilabiální, a přesto můžeme zaznamenat posun k labiodentálním frikativám /f/ a /v/, a to jak ve velštině, tak v irštině; podobně i posun alveolárních okluziv /t/ a /d/ k dentálním okluzivám /θ/ a /ð/ ve velštině a k znělé velární frikativě /y/ v irštině; a rovněž posun velární okluzivý /k/ k uvulární frikativě /χ/ ve velštině, zatímco k velární frikativě /x/ v irštině. 3. Rozdíly v způsobu artikulace jsou ve většině případů rovněž irelevantní. Nazálnost mizí v případě posunu nazály /m/ k frikativě /v/ v obou zmiňovaných jazycích; a také neznělá frikativa /ʎ/ se ve velštině posouvá k likvidě /l/ v důsledku absence znělého ekvivalentu.

V neposlední řadě je třeba mít na mysli i rozdíly mezi počáteční, mediální a koncovou pozicí ve slově, a to pokud jde o konsonanty zasahované mutacemi. S radikálními formami, resp. s celým inventářem konsonantických fonémů se lze setkat v mediální a koncové pozici slova, zatímco počáteční pozice slova je předmětem mnohých omezení, vzniklých působením náslovných mutací. Jedním z důsledků provedených mutací je pak odstranění takovýchto restrikcí, např. uvedením konsonantů, jež se obvykle v počáteční pozici slova nevyskytují, právě do této pozice. Tedy např. velš. znělá dentální frikativa /ð/ a velární nazála /ŋ/ se obvykle nevyskytují ve všech počátečních pozicích slov v jejich radikální formě; uvulární neznělá frikativa /χ/ může být v počáteční pozici radikální formy přítomna pouze za předpokladu, že po ní bezprostředně následuje aproximanta /w/. Likvida /l/ a frikativa /v/ mohou stát v počáteční pozici radikální formy pouze vzácně, neboť se v této pozici vyskytují výhradně ve slovních výpůjčkách, zatímco pro frikativu /θ/ a likvidu /r/ je počáteční pozice v radikální formě příznačná pouze ve výpůjčkách z angličtiny. Podobně i neznělé nazály /m̥/, /n̥/ a /ŋ̥/ stojí v počáteční pozici pouze v důsledku nazalizace.

Značná část velšského a irského slovníku není zasažena náslovnými mutacemi vůbec. Imunní jsou především slova s počátečními nelaterálními frikativami, sykavkami a nazálou /n/; slova s počátečními vokály jsou zasažena pouze okrajově. Pro současný spontánní hovorový velšský jazyk je charakteristická úplná ztráta nazalizace a spirantizace.

4. Závěr

Na nesčetných dokladech jsme mohli pozorovat, že keltské jazyky jsou z hlediska sandhiové typologie jazyky poněkud výjimečnými. Ve všech keltských jazycích nacházíme závazné alternace mezi různými počátečními konsonantickými fonémy a to, jaký konsonant je vybrán, závisí v každém jednotlivém případě na příslušných syntaktických vztazích za určitých morfologických a lexikálních podmínek. Takovéto typy alternací jsou obecně známy jako **náslovné mutace**, které byly v minulosti původně motivovány sandhiovými změnami, historickým vývojem však již zastíněnými. V našem článku však ponecháváme takovémuto jevu status mutací. Zajímavou výjimkou ze synchronního hlediska představuje posun /r̥/ [r̥] k /r/ [r] ve velštině.

Všechny moderní keltské jazyky jsou pro své náslovné mutace dobře známé, avšak jednotlivé jazyky se v počtu mutací liší, tzn. jazyky goidelské (irština, skotská gaelština, jazyk manx) rozlišují dvě mutace, tj. lenizace a nazalizace, zatímco pro jazyky britonské (velština, bretonština) jsou charakteristické mutace tři, tj. lenizace, nazalizace, spirantizace. Oproti velštině jsou typickým rysem irštiny také mutace způsobené některými prefixy. Mutace v jednotlivých keltských jazycích se také od sebe navzájem liší okolím, jež ony mutace spouští. Ve všech keltských jazycích podstupují např. feminina singuláru po členu určitém mutaci,

a dále adjektiva podléhají mutaci po femininu v singuláru. Ve většině keltských jazyků spouštějí mutace také posesivní zájmena.

Počáteční konsonanty byly původně rovněž citlivé na foneticko-fonologické okolí, ve kterém se slovo objevilo. Poté byla však původní motivace postupně zatemněna a postupně se objevilo mnohem analogičtější přeskupení. V moderní velštině a irštině to jsou právě lexikální, morfologické a syntaktické faktory samotné, které spouštějí dané mutace; jak se zdá, fonetické či fonologické okolí již není důležité.

Seznam zkratk

Zkratkami pro adjektiva označujeme dle potřeby i adverbia od nich utvořená.

angl.	anglický, angličtina
breton.	bretonský, bretonština
fem.	femininum (ženský rod)
instr.	instrumentál
ir.	irský, irština
lat.	latinský, latina
mask.	maskulinum (mužský rod)
n-	novo- (např. na začátku zkratky jazyka)
něm.	německý, němčina
os.	osobní, osoba
pl.	plurál (množné číslo)
sg.	singulár (jednotné číslo)
skrt.	sanskrtský, sanskrt
velš.	velšský, velština

LITERATURA

- ANDERSEN, H. 1986. *Sandhi Phenomena in the Languages of Europe*. Berlin-New York-Amsterdam: Mouton de Gruyter.
- AWBERY, G. M. 1986. „Moves towards a simpler, binary mutation system in Welsh“. In Andersen, H. *Sandhi Phenomena in the Languages of Europe*. Berlin-New York-Amsterdam: Mouton de Gruyter, s. 161–165.
1986. „Survey of sandhi types in Welsh“. In Andersen, H. *Sandhi Phenomena in the Languages of Europe*. Berlin-New York-Amsterdam: Mouton de Gruyter, s. 415–433.
- BALL, M. J. – FIFE, J. (eds.) 2002. *The Celtic Languages*. London-New York: Routledge.
- BALL, M. J. – MÜLLER, N. 1992. *Mutation in Welsh*. London: Routledge.
- BIČOVSKÝ, J. 2005. *Úvod do vývoje keltských jazyků*. Praha: Filozofická fakulta Karlovy univerzity v Praze.
- ERHART, A. 1980. *Struktura indoíránských jazyků*. Brno: Universita J. E. Purkyně. Filozofická fakulta.
1990. *Základy jazykovědy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- EVANS, D. S. 1976. *A Grammar of Middle Welsh*. Dublin: The Dublin Institute for Advanced Studies.
- HAMP, E. P. 1951. „Morphophonemes of the Celtic Mutations“. *Language* 27, s. 230–247.

- JONES, G. 1984. „The distinctive vowels and consonants of Welsh“. In Ball, M. J. *Welsh phonology: Selected readings*. Cardiff: University of Wales.
- JONES, J. M. 1913. *A Welsh Grammar. Historical and Comparative*. Oxford: Clarendon Press.
- KING, G. (ed.) 2000. *The Pocket Modern Welsh Dictionary*. New York: Oxford University Press Inc.
- Ó CUÍV, B. 1986. „Sandhi Phenomena in Irish.“ In Andersen, H. *Sandhi Phenomena in the Languages of Europe*. Berlin-New York-Amsterdam: Mouton de Gruyter, s. 395–414.
- PILCH, H. 1986. „Typology of the Celtic mutations“. In Andersen, H. *Sandhi Phenomena in the Languages of Europe*. Berlin-New York-Amsterdam: Mouton de Gruyter, s. 105–113.
- TERNES, E. 1986. „A grammatical hierarchy of joining“. In Andersen, H. *Sandhi Phenomena in the Languages of Europe*. Berlin-New York-Amsterdam: Mouton de Gruyter, s. 11–21.
- THURNEYSEN, R. 1909. *Handbuch des Alt-Irischen*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- VONDROVÁ, M. 2006. „Charakteristika keltských jazyků“. In *Vademecum Graeco-Latinum Brunense*, s. 109–115.
- WATKINS, T. A. 2002. *Welsh*. In BALL, M. J. – FIFE, J. (eds.) *The Celtic Languages*. London – New York: Routledge, s. 289–348.

INITIAL MUTATIONS OF CELTIC LANGUAGES AS A SANDHI PHENOMENON?

Taking Irish and Welsh as an example, this contribution illustrates possible relationship between mutations and sandhi changes in Celtic languages. As historical-comparative reconstructions have suggested, Celtic mutations originated from sandhi processes, though this fact has become blurred in the course of the development of the languages. On the other hand, some sandhi processes (i.e. changes conditioned by phonetic and phonological features) as contrasted with mutations (i.e. changes conditioned by grammatical features) are still operative even in the modern languages, cf. /r̥/ [r̥] > /r/ [r] in Welsh. The article compares soft mutation, nasal mutation and mutation of aspiration in Welsh with soft mutation and so-called eclipsis (nasal mutation) in Irish. The description is carried out synchronically, mostly from a phonetic-phonological perspective, with a particular emphasis on standard forms of the languages.

Lenka Dočkalová
Ústav jazykovědy a baltistiky
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity
Arna Nováka 1
602 00 Brno
Česká republika
e-mail: 85594@mail.muni.cz